

ՄԽԻԹԱՐ ՈՒ ԻՐ ԳՈՐԾԸ

(ՄԱՀՈՒԱՆ 1754 ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ ԱՌԹԻԻ)

ՌԱՅԼԻ, տգիտութեան ու աւերակներու միջէն կը ծագի Մխիթար, ինչպէս արեւը՝ զիշերուան ծոցէն։ Անոր բոլոր կեանքը հիւստած մ'է գերմարդկային ճիգերու, զոհողութեանց, տառապանքներու, հալածանքներու, այն սուրբ ու վսեմ նպատակին համար, որով ո՛չ միայն պիտի յաւերժանար իր անունը, այլ ինքն իսկ Մխիթար պիտի ապրէր դարերով՝ իր գործին ու աշակերտներուն հետ։ Այդ կեանքը, լի արկածներով ու յաջողութեամբք, բազմազարդ ու մրկայալոյ՝ ինչպէս շատ քիչերունը, կը նմանի մեծ համապատկերի մը, ուր փոփոխակի կ'երևին բնուածքեան տարերաց զայրոյթն ու ժպտը, մութն ու լոյսը։ Անոր գործը, համապիւռ ու զունագոյն ինչպէս արեւուն լոյսը, կարելի չէ՝ դիտել իր ամբողջութեան մէջ։ մենք հոս անոր մի քանի կարկառուն կէտերը միայն պիտի շօշափենք։

Մխիթար հագիւ աչքը բացած ու բանականութիւնն արթնցած, լոյս կը փնտոէ հոգւոյն ու մտքին, ու ամէն տեղ խաւար կը գտնէ։ Կ'ուզէ դուրս նետուիլ այն մութ ու ճնշող մթնոլորտէն, նորանոր հորիզոններ որոնելու։ Սակայն ո՛ր ու ինչպէս։ Տակաւին տասնամեայ, մայրենի խնամքին ու զուրգուրանքին կարօտ, արբութեան ու գիտութեան անյագ տենչը կը մղէ զինքը լեռնէ լեռ, վանքէ վանք, անապատէ անապատ, ճգնելու, աղօթելու, ուսանելու. և սակայն ո՛չ մէկ տեղ կը գտնէ այն կենդանի աղբիւրը, որ սրտին ու մտքին անհուն ծարաւը պիտի զովացնէր։ Հազիւ 12-13 տարեկան, աւարտած է արդէն ուսմանց շրջանը, վարդապետի մը չափ — ու աւելի ալ — կը կարգայ, կը գրէ, կը խօսի, հիացնելով իր ուսուցիչներու։ Հնգետասանա-

մեայ՝ տաղեր ու ոտանաւորներ կը շարադրէ, իմաստալից ու ներդաշնակ, ու իր գեղգեղուն ձայնով կը թնդացնէ տաճարներուն կամարները՝ յուզելով սրտերն ու հոգիները։ Վարդապետներ ու եպիսկոպոսներ իրարու ձեռքէ կը խլեն զինքը, զմայլած անոր սրամիտ հանճարին վրայ, զբաւուած շնորհալի կերպէն ու ամբիժ վարքէն։ Սուտ խոստումներով իրենց կ'որսան զինքը, ու հէք պատանին, առաքինութեան և ուսմանց մէջ զարգանալու տենչով, կը ծառայէ՝ կը համբերէ անոնց տմարդի և քմահաճ խստութեանց։ Սակայն ի գո՛ւր. ամէն տեղ յուսախարութիւն. խոստումներ շատ, արդիւնք ոչինչ։ Ուրիշ ո՛վ ըլլար Մխիթարէն դուրս՝ պիտի լքանէր, պիտի ձեռնթափ ըլլար գործէն, համակամելով բախտին ու պարագաներուն։ Բայց ան ո՛չ։ Կը տոկայ, կը համբերէ, անսուաղ ու ծարաւի կ'անցունէ օրերը, գիշերները անքուն, անդադար աղօթքի ու ընթերցման տուած ինքզինքը, խիստ ու անողոր իր անձին դէմ, առողջութիւնը ու աչքին լոյսը կը կորսնցնէ։ Սակայն մեծղի գաղափարի մը փարած ու նուիրուած, ներքին ուժէ մը տարուած, կը ձկտի միշտ դէպ ի բարձրերը, չկասելով երբէք իր դժուարին վերելքէն ու անծայր պրպտումներէն։ Ճարահատ ներկաներէն՝ հիներուն կը դիմէ, զբառուններուն խորը թաղուած՝ մագաղաթներուն մէջ կը փնտռէ իր ճշմարիտ ուսուցիչները։ Հոն, լուութեան մէջ, կը հարցնէ ու կը լսէ Ս. Հարց ձայնը, որոնք դարերու միջէն կը խօսին իր մտքին ու սրտին, կը շնչեն իրենց հոգին, վարդապետութիւնն ու իմաստները։ Կը կարդայ անյապարար, կը խոկայ, կ'երազէ, կ'ամբարէ անոնցմէ փաստեր ու վկայութիւններ, որոնցմով զինուած պիտի քարոզէ ճշմարիտ կրօնքը, պիտի մաքառի այն թիւր և օտարոտի մոլորութեանց դէմ, որոնցմով աղարտած էին այն ժամանակի տգէտ ու տխմար եկեղեցականները մեր Ս. Հարց ճշմարիտ և ուղղափառ վարդապետութիւնը։ Հագիւ քսանամեայ՝ քահանայ ձեռնադրուելով, քարոզութեան ասպարհիին մէջ կը նետուի։ Գաստիարակ և ուսուցիչ կ'ըլլայ վանքերուն մէջ, ուղղիչ ու առաջնորդ խիղճերու, բանալով անոնց դիմաց լուսաւոր հորիզոններ։ Իր նպատակն էր կըթել, դատարարակիւ, ազնուացնել բարոյապէս ու իմացապէս, ո՛չ թէ սերունդ մը, այլ ամբողջ ազգ մը, որով իր գործը ներկային մէջ կաշկանդուած պիտի չլնար՝ այլ պիտի տէքը ապագային համար, — և այսպէս, միաբանութիւն մը հիմնելու գաղափարը կը յղանայ, լուսաւորուած ու քաջալերուած երկնաւոր տեսիլէ մը։ Ու այդ մեծ գաղափարը իրականացնելու համար, յետ երկար դարձադարձ թափառումներու, կը թողու գաւառները, կը դիմէ արեւելքի մեծ Ոստանը, որ այնքան զիւթիչ ու հմայքով լի, իրեն քաշած էր այն բոլոր եկեղեցականները, որոնք թափուր իրենց աստիճանին հոգիէն ու միայն փառքի ու դրամի հետամուտ, ձեռքէ ձեռք կը յափշտակէին պատրիարքական գահը ու բարձրագոյն պաշտօնները, կրօնական ահագին վէճեր ու պայքարներ մղելով, որոնց ծփումն ներն ու արծազանգները կ'երթային մինչև գաւառներուն խորերը յուզելու։

Մխիթար, իր հոգեշունչ ու պերճաբառ քարոզներով, բարձր դիրք մը ու համբաւ մը կը շինէ Պոլսոյ մէջ։ Ժողովուրդը հիացումով կը հետևէր անոր, գրեթէ կը պաշտէր զինքը, մինչդեռ կրօնականները՝ նոյն իսկ կրօնքին դիմակին տակ՝ նախանձով ու ատելութեամբ զրգոռած, կը հալածէին զինքը։ Հոն կը յայտնէ ոմանց միաբա-

նութիւն մը հիմնելու ծրագրերը, անոնց աջակցութիւնը խնդրելով. և սակայն ամենէն ալ անգգայ անտարբերութիւն մը կը գտնէ, ոմանցմէ նոյն իսկ քրքիջ ու արհամարհանք՝ իբր բանդագուշող մը: Եւ Մխիթար, որ ուրիշ ամէն առթի մէջ անտեղիտալի էր իբր կրանխտեայ ժայռ մը, որուն կու գային կը փշրէին մարդկային փրփրացող կրճերը, այս անգամ կարեւիէր խոցուած տեղի կու տայ, կը թողու Պոլիս ու նորէն գաւառները կը դառնայ:

Ինչ որ չհասկցաւ Պոլիս ու զլացաւ, գաւառները հասկցան ու տունին Մխիթարի: Քանի որ տարի վերջը, վարդապետական աստիճան ու գաւազան առած և հետը քանի մ'աշակերտ, կը դառնայ նորէն Սուլթաններուն քաղաքը, ուր կը տեւէր տակաւին իր համբաւը, ինչպէս նաև նախանձն ու հակառակութիւնը իրեն դէմ: Անոր ամենօրեայ քարոզները՝ որոնց գունդագունդ կը վազէր ժողովուրդը՝ արգելք մը չէին իր գործունէութեան մեծագոյն մղում մը տալու: Օրէ օր կ'աճէր աշակերտներուն թիւը, միւս կողմէն զրքիւր կը շարադրէր՝ կը թարգմանէր ու կը տպագրէր, և որչափ կ'առաւելուր համբաւը, նոյնչափ ալ կ'արծարծէր անոր դէմ աստեղութեան ու զրգոտութեան հուրը: Ամէն ըոպէի ու քայլի՝ վտանգի մէջ էր Մխիթարայ կեանքը ու գործը: Հարկ էր վերջին վճռական քայլ մ'ընէլ՝ իրականացնելու ու ապահովելու համար իր այնչափ ցաւերով երկնած ու գուրգուրանքով փայփայած վսեմ ծրագրերը: 1700 Սեպտ. 8ին, Տիրամօր հօգօր պաշտպանութեան ներքեւ, հիմը կը դնէ Միաբանութեան: Սակայն հալածանքն ու փոթորիկը չը դադիր, այլ մանաւանդ երթալով կը սաստկանայ: Մխիթար ու իրենները՝ արևելքի մէջ յաջողութիւն գտնելէն յուսահատ՝ աչքերնին արևմուտք կը դարձնեն, ու կը տեսնեն դիմացին Պեղոպոնէս կամ Մոռէս ըսուած երկիրը, արգաւանդ ու բերրի, վենետիկեան թեւաւոր առիւծին հովանոյն ներքեւ խաղաղ ու ապահով, և ո՛չ շատ հեռու արևելքէն, ինչ որ Մխիթարայ նպատակին ալ նպաստաւոր էր, արևմուտքէն ուղղելու համար դէպ ի հայ երկրին խորքը լուսոյ, գիտութեան ու կրթութեան հոսանք մը:

Պոլիս՝ խանձարուն եղաւ Միաբանութեանս, Մեթոն՝ որբանը: Սակայն այդ յաջողութիւնն ալ շատ չը տևեց՝ փայլակի մը շողալուն պէս: Կը խուժէ փոթորիկը, կը քանդէ այդ նոր հիմնարկութիւնն ալ, որուն այնքան փայլուն առաւօտը՝ գեղեցիկ միջօրէ մը կը խոտտանար: Մեծ Սերաստացին, այս երկրորդ անգամ, կը ստիպուի արծուի նման՝ թևերուն վրայ առած իր զեռարուսիկ ձագունքը՝ մըրկայոյզ կոհակներու վրայէն սլանալ, ու զալ Տոթերու այս հմայիչ քաղաքին մէջ հաստատելու վերջնականապէս իր բոյնը: Այդ օրէն Վենետիկն ու Աղբիականը մերինն եղան: Հոս ալ ոչ սակաւ դժուարութեանց կը բախի Մխիթար. ամէն դուռ փակ կը գտնէ դիմացը, պետական արգելքներ ու վճիռներ չեն թոյլատրեր իրեն վանք ստանալու և կրօնական հաստատութիւն մը հիմնելու: Սակայն անոր յամառ ու տոկուն կամքին առջև կայ բան մը որ տեղի չտայ: Անոր միտքը դժուարութեանց առջև կ'արիանայ՝ կ'ըմբոստանայ, չը գիտեր նհանջել՝ կասիլ, մինչև որ ուզածը ձեռք չձգէ: Եւ այսպէս կը շնորհուի իրեն Ս. Ղազար կղզին, ուրուկներու բուժարան մը, խոպան, անմշակ ու անմարդի, որ քիչ ատենէն Մխիթարայ մոգական գաւազանին տակ կ'ըլլայ բուրաս-

տան մը, դրախտ մը, սրբութեան ու գիտութեան փարոս մը, փիթակ մը ժիրաժիր մեղուններու: Ոչնչէն հրաշակերտ մ'առաջ կը բերէ: Անոր զօրաւոր կամքովն է միայն՝ որ այն աւերակներու խառնակոյտին վրայ կը բարձրանայ այս հոյակապ մենաստանը, լուսաւոր՝ օղակէտ դահլիճներով ու ճեմելիներով, գեղեցիկ գրատունով՝ նկարազարդ ու պաղպաջուն քարերով կերտուած, նուրբ ճաշակով, որոնք մինչև այսօր այցելուաց հիացումը կը շարժեն: Ինքը, անուս՝ անծանօթ՝ արեւելցի մը, միջոցներէ զուրկ, անգէտ նոյն իսկ տեղւոյն լեզուին, ինչպէս կրցաւ յաջողիլ այսպիսի մեծ ձեռնարկի մը մէջ... զաղտնիք մ'է մեզի: Բայց ինչ որ աւելի կ'ափշեցնէ մեզ, անոր անօրինակ գործօնէութիւնն է: Յոգնիլ չը գիտիր. միտք մը՝ ուսկից ո՛չ մէկ բան կը վրիպի, ամէն բանի կը հասնի: Ինքն է տղայոց դաստիարակ և ուսուցիչ. ինքն է մատաւ կարար, ամենուն պէտքերը հայթայթող. ինքն է ճարտարապետ ու շինութեանց հսկող. ինքը ղեկավար Միաբանութեան բոլոր գործերուն: Մէկ կողմէն՝ վարդապետներ կը հասցունէ, կը հրահանգէ ու խումբ խումբ արեւելք կը դրկէ քարոզելու և ուսուցաւ նելու. միւս կողմէն՝ կը թարգմանէ՝ կը շարադրէ զրքեր, անոնց տպագրութեան ծախքերը կը հոգայ, տատեր ձուլել ու պատկերներ փորագրել կու տայ, վերջապէս ամէն տեղ ու ամէն բան է: Ու այսպիսի ծանր՝ բազմապիսի զբաղանքներու մէջ, նախանձորդները հանդարտ չեն թողուր զինքը, հակառակութեան ու քսութեան սլացներ կը տեղան իրեն ու իրեններուն դէմ, որոնց դէմ ուրիշ գէնց չունի, բայց միայն իր մեծ հաւատքը, մաքուր խիղճը ու աղամանդեայ համբերութիւնը կը ստիպուի Հոռովմ՝ երթալ արդարացնելու ինքզինքը ու միաբանութիւնը եկեղեցական բարձրագոյն ատենին առջև, ուսկից ետ կը դառնայ աւելի փառաւոր ու յաղթական:

Այնուհետև անդորրութեան ու յաջողութեան տարիներ կը յաջորդեն, որոնց մէջ Միսիթար իր բոլոր վարչական, տնտեսական ու գրական կարողութիւնները ի գործ դնելով, կ'արտադրէ հրաշակերտներ, և ցոյց կու տայ այնպիսի մեծ միտք մը ու հոգի մը, որուն առջև ուրիշ բան չունինք ընել՝ բայց խոնարհիլ ու հիանալ: Եթէ Միսիթար իր կեանքին մէջ ուրիշ բան ըրած չըլլար, բայց միայն Մատթէի մեկնութիւնը, Հայկազեան բառարանը ու Աստուածաշնչին պատկերազարդ գեղատիպ հրատարակութիւնը, աղոնք միայն պիտի բաւէին զինքը մեծերու կարգին մէջ դասելու: Բայց երբ նկատենք անոր հիմնած Ուխտը, որ աւելի քան երկուհարիւր տարի առաջ կը վարէ իր սկսած գործը, — երբ նկատենք այն բոլոր պարագաները՝ որոնց մէջ ծնունդ առաւ, զարգացաւ ու կը տնէ դեռ այդ գործը, աւելի կամ նուազ փայլուն, բայց միշտ կենսունակ, միշտ աճեցուն, կրօնքին ու գիտութեան դրօշը պարզած, այն ատեն պիտի ստիպուինք ըսել՝ Թէ Միսիթար հայ ազգին պատմութեան մէջ ամենամեծ դէմքն է:

Հ. ՅՈՎՀ. Վ. ԹԱՐՈՍԵԱՆ

MECHITAR AND HIS WORK

(ON THE OCCASION OF HIS 175th ANNIVERSARY OF HIS DEATH)

Translated from the Armenian

FROM the midst of dark ignorance and the wilderness rose Mechitar like the sun from the womb of night! His whole life was a web of superhuman effort, of self-sacrifice, of tribulation and persecution; all for that holy and noble aim which was not only to immortalise his name but to make Mechitar live on for centuries in his works and his disciples. That life, full of adversities and successes, of storm and stress such as few lives have contained, is like a great panorama, where nature's ever-alternating fury and smile her light and shade appear. His work, diffused and multi-coloured as the light of the sun cannot possibly be reviewed in its entirety; we shall here touch on only a few outstanding points.

Hardly does Mechitar open his eyes and come to the use of his reason than he seeks light for soul and intellect, but everywhere he sees darkness. He wants to get himself out of that dark and crushing atmosphere to reach new horizons. But where and how? Bereft of a mother's care and tenderness at only ten years old, the insatiable thirst for holiness and knowledge urge him forward from hill to hill, from convent to convent, from desert to desert, drive him to self-mortification, to prayer and to study, but nowhere does he find the life-giving source to quench the infinite thirst of heart and intellect. When barely twelve or thirteen years old, he has finished his theological studies and he reads, he writes and he speaks so as to amaze his teachers.

At fifteen he composed songs and verses full of harmony and wisdom and with his melodious voice made the vaults of the sacred temples ring, moving hearts and souls. Doctors of theology and Bishops lost in admiration of his incisive talent, captivated by his graceful manner and immaculate conduct snatched him from one another. With false promises they enticed him, and the unfortunate youth, eager to improve in virtue and worthiness, serves and is patient with their inhuman harshnesses. But in vain. Everywhere he meets with disappointment, many promises and no results. Any one but Mechitar

would have despaired and resigned himself to fate and circumstances. But not he. He persists, he waits patiently, he passes his days in hunger and thirst, his nights sleepless, devoting himself unceasingly to prayer and study; strict and inflexible with himself, he loses his health and his sight. Nevertheless he presses on towards the heights vowed and devoted to a great idea and upheld by an inner strength, without ever losing courage in his difficult ascent and endless quest. From the resourceless persons present he appeals to the ancients buried in the libraries; in the parchments he searches for his true teachers. There in the silence he questions and hears the voices of the holy Fathers who speak to his heart and mind from the ages, they inspire him with their spirit, doctrine and wisdom. He reads insatiably, he meditates, he dreams, he draws from them proofs and evidences with which he is to preach the true religion and to fight against those false and mistaken extravagances with which the foolish and ignorant clergy of those times had dishonoured the true and right doctrine of our Holy Fathers. Ordained to the priesthood when barely twenty years old, he plunges into the career of preaching. He becomes an educator and teacher in the monasteries, guide and director of consciences, opening before them bright horizons. His aim was to educate, instruct, refine intellectually, not a race but a whole nation, so that his work was not to remain confined to the present, but was to last into the future, and thus illuminated and encouraged by a heavenly vision, he conceives the idea of founding a religious community. With the object of realising this great idea, after much wandering up and down, he leaves the provinces and applies to the great Osdan, who by his charm and fascination had attracted to himself all those ecclesiastics who, departing from the spirit of their calling, and with minds set only on vain-glory and money, were snatching from each other the patriarchate and the higher ecclesiastical offices, and fomenting religious disputes and controversies whose reverberations and echoes agitated the most distant provinces.

Mechitar with his inspired and eloquent sermons gains a high position and fame in Constantinople. The people follow him with admiration and almost worship him, while the clergy even under the mask of religion, excited by envy and hatred, persecute him. While there he tells a few of his intention of founding a religious community, asking for their co-operation, but from all he gets unfeeling indifference and from some even laughter and contempt, as if he were raving.

Mechitar, who on all other occasions was immovable as a granite rock, against which human passions broke into spray, this time wounded beyond his strength gives way, he leaves Constantinople and returns to the provinces.

What Constantinople did not understand and denied, the provinces understood and gave to Mechitar. A few years later, receiving the order and rod of a Doctor of Theology, he returned with a few disciples to the capital of the Sultans where his fame still lived as well as the envy and enmity towards him. His daily sermons, to which the people flocked were no hindrance to his activities but gave them a greater impulse. From day to day the number of his disciples increased while on the other hand he composed, translated and printed books, and the more his fame grew, the more fiercely burned the fire of hatred and spite. At every moment and at every step Mechitar's life and work were in danger. It was necessary to take a final decisive step in order to ensure the carrying out of the scheme he had with such pains elaborated, and cherished with such care. On the 8th. of September 1700, by the powerful protection of the Mother of God he lays the foundation of the Community. But the persecution and storm do not cease, on the contrary, they become more violent. Mechitar and his followers despairing of obtaining any success in the East turn their eyes to the West and see before them the fertile and fruitful country called the Peloponesus or Morea, peaceful and secure under the protection of the Winged Lion of Venice and not too far from the East. This was favourable to Mechitar's object which was to direct from the West a stream of the light of science and education into the interior of the Land of Armenia.

Constantinople had been the swaddling bands of the Community, Merone was its cradle. But this success, too, did not last long, it was like a flash of lightning. The storm burst and the new foundation whose morning had promised such a fine day was destroyed. Once again the great Sebastian (Mechitar was born at Sebaste or Sivas) is obliged, like an eagle with his unfledged eaglets on his wings to fly over the storm-clouds and to come at last to build his nest in the enchanting city of the Doges. From that day Venice and the Adriatic became ours. Not even here does Mechitar escape from difficulties. He finds every door closed to him, governmental prohibitions and decrees make it not easy for him to acquire a monastery for the foundation of a religious establishment. But is there anything that does not give way for him and before his firm will? His mind when face to face with difficulties grows more virile, rebels; it knows no turning back until

he gets what he wants, and so the Island of S. Lazzaro is at last granted to him, a leper-house, wild, uncultivated and uninhabited which in a short time under the magic wand of Meehitar becomes a fruit garden, a garden of Eden, a beacon of holiness and knowledge, a hive of busy bees. Out of nothing he raises a monument. It is only by his strong will that from those heaps of ruins this magnificent monastery rises with its light, airy halls and galleries, with its beautiful library decorated with paintings and polished stone in fine taste which even now moves visitors to admiration. How was he, an untaught, unknown Oriental, not even knowing the language of the country and unprovided with means, able to succeed in such a great undertaking? It is a secret to us. But what surprises us most of all is his extraordinary activity. He does not know what it was to be tired. His mind fails in nothing, it is equal to everything. He is the teacher and educator of the children, he is the administrator, the caterer for the wants of everyone, he is the Architect and the foreman of the works, he is the man at the helm in all the business of the Community. On the one hand he trains priests, he instructs and sends them in groups to the East, to preach and teach. On the other hand he translates and composes books and pays their printing expenses; he has type cast and illustrations engraved, in short he is everything and everywhere. And in such numerous occupations his enemies do not leave him in peace, the arrows of his adversaries and detractors pour upon him and his companions, against whom he has no weapons but his great faith, his clear conscience and his adamant patience. He is compelled to go to Rome to justify himself before the high ecclesiastical tribunal, whence he returns more glorious and victorious.

Then follow years of calm and success during which Meehitar exercises all his administrative, economic and literary abilities, and sends out his disciples and shows such a great mind and soul that all we can do is to humble ourselves in speechless wonder. If Meehitar had produced nothing else but the Interpretation of Matthew, the publication of the Armenian Dictionary and the beautifully printed and illustrated Bible, these alone would have been sufficient to place him in the ranks of the great. But when we consider his Vow, the institution he founded which has been carrying on the work he began for more than two hundred years - when we consider all the circumstances in which that work was born, grew and continues, more or less brilliantly, but always vigorously, ever growing, ever raising the banner of religion and learning, we must say that Meehitar is the greatest figure in the history of the Armenian nation.

Fr. Dr. JOHN TOROSSIAN